and incentives for living with the flow of time". In terms of Cole's formula as well as other basic ideas of puritan worldview shedding light upon aging, the paper demonstrates their implementation in Royall Tyler's comedy "The Contrast" (1787). The author of the paper argues that Tyler's play implicitly promotes the Puritans' ideal of the elderly and the metaphor of life as a journey.
The paper demonstrates that although the older adult is a minor character in the comedy, yet he is represented as a complicated and ambivalent personality. Also there have been detected the markers of ageist discourse in the framework of poetic peculiarities of the drama.

Key words: *aging, late adulthood, ideal of the old age, the Puritan doctrine, the metaphor of life as a journey, ageism.*

УДК82-1/-9

Ольга Дубина

МОТИВ СМИРЕННЯ У «ТЕРАТУРГИМІ» АФАНАСІЯ КАЛЬНОФОЙСЬКОГО

У статті розглянуто збірку богородичних оповідань «Тератургима» Афанасія Кальнофойського крізь призму одного з провідних мотивів у цьому тексті — мотиву смирення. Основну увагу зосереджено на дослідженні особливостей відображення у творі ключових чинників смирення, що ними виявляються наслідування, праця, бідність, приниження і страждання. Проаналізовано запропоновані письменником опозиції до концепту смирення, а також значення цієї християнської чесноти у процесі богопізнання.

Ключові слова: *богородичне оповідання, смирення, наслідування, чудо, богопізнання.*

Афанасій Кальнофойський належить до першого покоління культурних діячів польсько-латинського періоду в українській літературі XVII ст. [8, 12], що сформувалося в умовах взаємодії на польсько-українських теренах різних філософсько-естетичних і конфесійних орієнтацій (православно-візантійської, католицько-латинської, а також протестантизму) [6, 262]. Найбільш впливовою постаттю того часу був Петро Могила [8, 13], культурно-освітнім осередком — Києво-Могилянська академія [7, 86]. На посаді архімандрита Києво-Печерської Лаври Петро Могила турбувався не лише про її матеріальне становище, а й докладав зусиль для підтримки релігійного значення обителі, котре вона мала здавен, завдяки проявам божественної благодаті через образ Печерської Богоматері та вшановуванню мощей святих, що зберігалися у монастирських печерах [3, 339]. Саме тому Петро Могила взявся збирати відомості про благодатні явища, чудесні події, що мали місце в цій обителі. Всього він записав близько тридцяти історій (його книжка збереглася не повністю), більшість з яких згодом увійшла до «Тератургими» Афанасія Кальнофойського, виданої у 1638 році [3, 340]. Її повна назва звучить так: *"Τερατουργημα, lubo Cuda, ktore były tak w samym swiętocudotwornym Monastyru Pieczarskim Kijowskim, iako y w obudwu swiętych Pieczarach, w ktorych po woli Bożey Błogosławieni Oycowie Pieczarscy, pożywszy, y ćiężary Ciał swoich złożyli. Wiernie y pilnie teraz pirwszy raz zebrane y światu podane przez W. Oyca Athanasiusa Kalnofoyskiego, zakonnika tegoż Ś. Monastyra Pieczarskiego. Z drukarni Kijowopieczarskiey, roku P. 1638"*. Цей текст був задуманий як продовження «Патерикону» Сильвестра Косова, теж написаного за розпорядженням Петра Могили. Метою обох творів було прославлення лаврської обителі і її святих, котре мало стати безсумнівним знаком істинності і святості православної віри [4, 268–269]. Але, якщо у «Патериконі» йдеться в основному про прижиттєві чуда печерських угодників, то Кальнофойський зосереджується на чудах від мощей святих та образу Богородиці [4, 293–294]. У тому ж 1638 році у лаврській друкарні вийшов додаток до «Тератургими» — польськомовна збірка оповідань про чуда від образу Куп'ятицької Божої Матері «Парергон», написана Афанасієм Кальнофойським у співавторстві з Іларіоном Денисовичем [6, 179].

Узагалі у «Тератургімі» можна виділити історичну та літературну частину, що становить збірку богородичних оповідань [13, 323]. Порівняно з іншими українськими марійними текстами XVII ст. цей твір мало вивчений. Донині книжка, завдяки поданим у ній детальним

описам і планам печер, списку ктиторів і фундаторів Києво-Печерського монастиря, використовувалася здебільшого як історичний документ (див., наприклад, праці І. Жиленко, Т. Лютої, Ю. Мицика). Одним із перших історико-літературознавчих описів цього тексту є відомості з праці С. Голубєва про Петра Могилу і його сподвижників, у котрій подано, зокрема, структуру і вказано на «витіюватість» і «риторичну пишномовність» твору, що, за версією дослідника, була наслідком негативного латино-польського впливу на Києво-Могилянську академію [4, 294]. Перша досить детальна характеристика «Театургими» (після коротких згадок в історіях української літератури М. Возняка, М. Грушевського, І. Франка та інших) міститься у статті М. Глобенка, автор зосереджується на зв'язках цієї книги із києворуською і бароковою літописною й агіографічною традицією, насамперед «Києво-Печерським патериком», «Патериконом» Сильвестра Косова і записною книжкою Петра Могили. На частковий аналіз цього твору в контексті польськомовної літератури в українському бароко можна натрапити, наприклад, у розвідках П. Левін, Е. Мартеля, Л. Нодзинської [14, xxvii]. Врешті, сучасні літературознавці (архієпископ Ігор Ісіченко, І. Савченко, Л. Ушкалов, В. Шевчук) відзначають високу барокову художність тексту (вишуканість і афористичність опису чуд [6, 178], оригінальність образів, цікавість способу висвітлення важливих релігійних і філософських питань), що може привернути увагу як сучасних дослідників, так і читачів.

У цьому тексті, написаному на захист православної віри у скрутні часи після греко-католицької унії і хвилі полемічної літератури, автор порушує багато дуже важливих релігійно-філософських проблем. Наприклад, докладно зупиняється на понятті чуда, святості і божественної благодаті, пояснює, навіщо у храмах поставлено ікони, хто їх малює, чому варто вшановувати ці образи, подає визначення гріха, богохульства, смутку тощо. Втім, як і в кожного автора, у Кальнофойського є улюблена тема. Якщо в богородичних оповіданнях Іоаникія Галятовського це апелювання до совісті і сорому [6, 361], у творчості Димитрія Туптала — питання каяття й imitation Christi [6, 237–8] (див. також розвідки Д. Беднарського, С. Шуміло), то у чудах із «Театургими», на нашу думку, чи не найбільш глибоко автор осмислює тему смирення. Тому **метою** статті є з'ясування особливостей висвітлення мотиву смирення у книзі Афанасія Кальнофойського. Як наслідок, наше завдання полягає у визначенні складників цієї чесноти, основних опозицій смиренню і його значень у процесі богопізнання.

Одразу слід зазначити, що дослідження теми смирення у давній українській літературі та культурі в цілому — не новина. Найчастіше про це йдеться у контексті вчення Отців Церкви, агіографічної літератури, визначення духовно-світоглядних домінант, життєвих принципів і релігійних практик монахів, святих і мучеників. На окрему увагу тут заслуговують праці В. Топорова та архієпископа Ігоря Ісіченка, присвячені аскетичній культурі, святості і святим часів Київської Русі. Згадаймо також монаші устави, катехізиси тощо. . Особливість висвітлення теми смирення у «Театургимі» Афанасія Кальнофойського полягає у тому, що автора часто цікавить не монаше смирення, а смирення звичайних людей, смирення поза монастирськими стінами Стверджуючи істинність православної віри в описах благодатних подій і явищ, автор змінює полемічну стратегію на дидактичну, часто прямо звертається до читача і пропонує йому з'їсти *"księgę cnot y dobroczynnośći, brzuchowi wprawdzie gorzką"* [15, 263], книгу медових чуд [15, 134], пригощаючи серед іншого повчанням про смирення.

Основними складниками мотиву смирення у «Театургимі» виступають наслідування, послух, праця, бідність і приниження, кожне з яких є випробуванням і передбачає страждання. Л. Ушкалов пише, що наслідування в українській бароковій культурі було тісно пов'язане з образом і віддзеркалювало дуже важливі аспекти життя загалом [12, 54]. Передовсім ідеться про принцип наслідування Христа [12, 60], котрий виступає найпершим взірцем, образом духовної досконалості. Настанова чинити так, як показав Христос на Хресті (Чудо III), аргументується цитатами зі Святого Письма, згадками про самопожертву і муки Месії, що попереджають про важкість такого шляху, мучеництво, яке народжується з любові до Бога [15, 196]. Оскільки покровителька монастиря — Богородиця, то не меншу роль у тексті відіграє наслідування Божої Матері [12, 62], котра після благої звісти покірно мовила: *«нехай буде мені згідно з словом твоїм!»* [Лк. 1, 38] (Чудо LVII). Автор постійно наголошує на її заступництві, повсякчасних проявах любові, терпіння і милосердя через чуда, що має стати зразком для читача. Більше зацікавлення проблемою смирення у книзі Афанасія Кальнофойського, порівняно з іншими збірками марійних оповідань, може бути пов'язаним також із пошануванням поруч із Богородицею угодників Києво-Печерської обителі. Насамперед ідеться про засновника монастиря — святого Феодосія (див., наприклад, дослідження Д. Сироїд). Його смиренне життя і прийняття Студійського уставу стали взірцем для монашого служіння всіх наступних поколінь печерських іноків [5, 165–166]. Врешті, цінними для наслідування є самі зображення чуд, книга як духовна пожива загалом.

Послух як важливий чинник смирення, тісно пов'язаний із наслідуванням, змальований насамперед в описах служіння, чернечого життя. Так,

у Чуді V розповідається про монаха, який без дозволу відкопав поховання одного невідомого святого і вирішив лишити собі на пам'ять хрестик з його лівого плеча, за що був покараний нестерпним болем у руці та відчуттям невимовного страху. Щоб спокутувати свій гріх й отримати зцілення, інок, за наказом святого, котрий з'явився йому у сні, мусив засипати відкриті ним кості чистим піском, що його три дні носив мішками від Дніпра. У повчанні до цього Чуда автор визначає, що таке послух. Він розрізняє глупий послух у неправих речах, послух, пов'язаний з обов'язком і цілковитий послух у всіх правих і гідних речах: "*W tym tedy gdy się obitać zechcesz, Chrysta Pana nasladovać zezwolisz, ktory poslusznym był aż do śmerci* " [15, 193].

Як у цьому Чуді, так і в багатьох інших описах благодатних явищ, які відбувалися у Києво-Печерській обителі, грішник часто карається працею переважно на благо монастиря. Також трапляються випадки, коли люди самі за чудо зцілення обіцяють прожити якийсь час при монастирі, слухняно виконуючи все, що накажуть робити. Саме у такій праці, що становить наслідування іночого «трудівництва у Христі», виховується як духовне, так і тілесне смирення, відбувається осягнення Бога [9, 658]. Тут варто згадати середньовічне уявлення про наближення до Господа через старанність у ремеслі або ж сковородинське поняття «сродної праці», що сприяє само- і богопізнанню. Також праця часто протиставляється лінні, тобто, за визначенням Димитрія Туптала, лежанню побореним у злі, що унеможливлює висхідний духовний рух [10, 220] і виступає в Афанасія Кальнофойського одним із найбільших гріхів після погорди і заздрості.

Часто за смирення доводиться терпіти насмішки і приниження. Не випадково Кальнофойський значну увагу приділяє гріху гордині, злослів'я і наруги над святими мощами. Характерно, що найчастіше така поведінка властива католикам або біснуватим. Автор закликає читача остерігатися насмішників, богохульників і, водночас, допомагати грішникам виправитися: *"o nawrocenie takowych staray się Praw. Czyt."* [15, 260]. Знущанню, хулі та прокляттям протиставляється смиренність і милозвучність молитовного слова, церковного і янгольського співу, що сприяє оздоровленню і піднесенню духа.

Ще одним із проявів смирення, приниження зокрема, виступає матеріальна бідність, що протиставляється духовному багатству. Якщо у випадку монахів це зазвичай відмова від спадків і статків, цілковите зречення мирського життя, то для мирян це великі пожертви на монастир і переосмислення життєвих цінностей. Цікавою у контексті бідності є історія шляхтича Данила Святинського — персонажа із Чуда L. Цього католика навертає до православ'я і зцілює образ самої Богородиці, що з'являється йому по дорозі до чоловіка, котрий мав допомогти Данилу вилікувати душевну хворобу, яка останнім часом турбувала. Богородиця наказує йому сповідувати православ'я і шукати оздоровлення у Києво-Печерській обителі. На шляху до монастиря з Данилою трапляється ще одна пригода, що допомагає йому почати нове життя: "*A nie pomniąc jako y kto rzeczki moie odemnie chorego odebrał, nędzniem aż tu do tego mieysca świętego przyszedł"* [15, 265].

У Чуді XVII розповідається про зцілення хворої дитини, на лікування котрої батьки і так витратили чималий статок. У розпачі вони приходять з молитвою до Києво-Печерського монастиря, де матері являється невідомий святий і наказує збирати милостиню заради зцілення дівчинки. Це стає випробуванням послуху, бідності, приниження і, звичайно, віри водночас.

Традиційно найбільш очевидною опозицією до смирення (і «Тератургима» — не виняток) виступає гординя. Проте у тексті Афанасія Кальнофойського вибудовуються ще дві опозиційні пари: смирення і рабство, смирення і смуток. У першому випадку йдеться про протиставлення добровільного християнського смирення, в основі якого, як уже згадувалося, лежить наслідування Ісуса, перебуванню під владою диявола, князя і бога нашого віку: *"Spytasz snadz, czemuby dieabeł Książęciem był mianowany y Bogiem świata tego. Odpowiadam wedle zdania Theologow dla tego, że w słowach y nazwiskach tych, książę y Bog, nie natury lecz złośći imie jest opisane.Y tych, ktorzy idą za pożądliwośćiami ciała y chuci swech, ktorych książę y Bog czart przeklęty iest, że nad temi iako niewolnikami y sługami swemi panuie y tym roskązuie*" [15, 261]. Саме тому значну увагу автор приділяє розповідям про зцілення біснуватих, найпершим свідченням духовного оздоровлення яких стає зміна погорди, жорстокості і злослів'я на смиренний погляд, молитву і плач.

У такому контексті смирення тотожне звільненню, духовному і тілесному очищенню від гріха. Звідси, символічне значення спадання ланцюгів із одержимого, прив'язаного до стовпа-гонителя бісів (Чудо XIX). Тут варто згадати також, що біси — це колишні ангели-бунтівники, перші, хто не захотів коритися Божій волі, відмовився від смирення і заснував рабство. Врешті, перший гріх теж став результатом непослуху.

Не менш важливим виглядає мотив протиставлення смирення і смутку. У Чуді L Афанасій Кальнофойський пише про корисні і шкідливі людські почуття. До останніх належить, зокрема, смуток, "*gdyż ten iest ksoruszenie serca"* [15, 265]. Саме тяжкість печалі і смутку, поруч із лінню, на думку автора, відкриває ворота гріху, сприяє потраплянню до пастки диявола. Смуток призводить до занепаду духа, "*wysusza kośći"* [15, 266], тому ноша смирення, попри всю її важкість, має

супроводжуватися духовною радістю, що *"wiek czyni kwitnący"* [15, 266]. Не слід забувати також про тонку грань між любим Господу плачем, як у «Руні орошенному» Димитрія Туптала, і «бісом печалі», як у філософії Григорія Сковороди [11, 114].

Основним символом смирення у «Тератургимі» стає ягня, а також кінь (Чудо III із додатку), який так само дістає зцілення від образу Богородиці. Їм протиставляються пекельні леви як символи погорди, жадоби і жорстокості (Чудо LIII, LVIII): "*Czemu Lwa dźiś w Barana Pieczary mieniaią? / Że furią onego, tego ćichość znaią*"[15, 278], підступні і брехливі василиски (Чудо XXIII), а також собаки (Чудо VI), що позначають тілесний і духовний бруд, гріховність.

Підсумовуючи, можна сказати, що смирення виступає одним зі ступенів богонаближення і богопізнання. В оповіданні LVII, пояснюючи, чому одні чуда відбуваються під час молитви, одразу по прибутті до монастиря, а інші через кілька днів або місяців після паломництва, Афанасій Кальнофойський вказує, що це питання віри: "*A czemuż to, bo nie ze wszystką przyszedł intentią. Potrzebuie ta sprawa y pokory, ktora że mysl naszę obuzdawszy zawśćiąga, aby niepomiernie wysoko nie wzbiiała się, iest barzo przyiemna Panu"* [15, 276]. Таким чином, йдеться про науку *"posłuszeństwu ku zbawieniu"* [15, 279]. Смирення у його творі стає запорукою чуда, яке, у свою чергу, являє символічну форму божественного одкровення [1, 500]. Смирення засвідчує перемогу людини над власним тілом, гартування плоті у постах, молитвах, випробуваннях і пом'якшення кам'яних сердець [15, 235], що сприяє духовному прозрінню, загоранню внутрішньої божої іскри, яка перетворює людину на вулкан, в котрому вирує божественний вогонь [15, 259]. Смирення вимітає й випалює гріх із людської душі, яка готується прийняти Бога, як навчав апостол Павло. Не випадково вінцем більшості оздоровлень у чудах стає таїнство євхаристії.

Отже, мотив смирення — один із ключових у «Тератургимі» Афанасія Кальнофойського. Це пов'язано насамперед із проблемою наслідування Христа, Богородиці і печерських святих. Окрім наслідування, невід'ємними складниками смирення стають також послух, праця, бідність, приниження і страждання, кожному з яких протиставляються біси погорди, ліні, злослів'я, гарячковитості і жадоби. Та основною опозицією смиренню виступає рабство і смуток. Загалом, смирення у «Тератургимі» стає вказівкою істинності обраного шляху, запорукою здійснення чуда, наукою спасіння. Насамкінець, допомагає пережити нелегкий для православної церкви час.

ДЖЕРЕЛА

1. Аверинцев С.С. Чудо // София-Логос : словар / С.С. Аверинцев. — К. : Дух і літера, 2006. — С. 499–500.
2. Глобенко Микола. «Тератургіма» Атанасія Кальнофойського в її зв'язках із старокиївською літературною традицією / Микола Глобенко // Збірник «Української літературної газети»: 1956 / [ред. Іван Кошелівець і Юрій Лавріненко]. — Мюнхен : Українське товариство закордонних студій, 1957. —С. 267–300.
3. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (опыт исторического исследования) : в 2 т. Т. 1 / С. Голубев. — Киев : Типография С.В. Кульженко, 1883. —559 с.
4. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (опыт церковно-исторического исследования) : в 2 т. Т. 2 / С. Голубев. — Киев : Типография С. В. Кульженко, 1898. —524 с.
5. Ісіченко Ігор (архиєпископ). Аскетична література Київської Руси / архиєпископ Ігор Ісіченко. — Харків : Акта, 2005. — 383 с.
6. Історія української літератури: у 12 т. Т. 2 : Давня література (друга половина XVI—XVIII ст.) / [ред. Віра Сулима, Микола Сулима] ; НАН України ; Ін-тут літератури ім. Т.Г. Шевченка. — К. : Наукова думка, 2014. — 838 с.
7. Радишевський Ростислав. Роль польського посередництва у формуванні української барокової літератури / Ростислав Радишевський // Українське бароко : у 2 т. Т. 2 / [ред. Д. Горбачов ; кер. проекту Д. Наливайко]. — Харків : Акта, 2004. — С. 69–123.
8. Сумцов Н.О. Характеристика южно-русской литературы XVII века / Н.О. Сумцов // Киевская старина. — 1885. — № 1. — С. 1–18.
9. Топоров В.Н. Труженичество во Христе // Святость и святые в русской духовной культуре : в 2 т. Т. 1 : Первый век христианства на Руси / В.Н. Топоров. — М. : Гнозис, 1995. — С. 601–743.
10. Туптало Дмитро. Руно орошенное / Дмитро Туптало / [підгот. тексту, передмова та коментарі О. Тарасенка] // Сіверянський літопис. — 2009. — № 2—3. — С. 206–226.
11. Ушкалов Л. «Хто посіє в сльозах, пожинатиме в радощах» // Українське барокове богомислення: сім етюдів про Григорія Сковороду / Леонід Ушкалов. — 2001. — С. 105–120.

12. Ушкалов Л. Література і філософія: доба українського бароко / Леонід Ушкалов. — Харків : Майдан, 2014. — 414 с.
13. Шевчук В. «Тератургима» Афанасія Кальнофойського // Муза роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у двох книгах. Книга перша : Ренесанс. Раннє бароко / В. Шевчук. — К. : Либідь, 2004. — С. 322–326.
14. Lewin, Paulina. Afanasij Kal'nofojs'kyj and the Teraturgêma / PaulinaLewin // Seventeenth Century Writing son the Kievan Caves Monastery. — Harvard University Press, 1987. —P. xxiv–xxviii.
15. The Teraturgêma of Afanasij Kal'nofojs'kyj// Seventeenth Century Writing son the Kievan Caves Monastery / [with an introduction by Paulina Lewin]. — Harvard University Press, 1987. —P. 119–329.

Дубина Ольга Юрьевна

МОТИВ СМИРЕНИЯ В «ТЕРАТУРГИМЕ» АФАНАСИЯ КАЛЬНОФОЙСКОГО

В статье проанализирован сборник богородичных рассказов «Тератургима» Афанасия Кальнофойского через призму одного из главных мотивов в этом тексте — мотива смирения. Основное внимание сконцентрировано на исследовании особенностей отображения в книге ключевых факторов смирения, которыми являются подражание, труд, бедность, унижение и страдание. Проанализировано предложенное писателем противопоставление концепта смирения, а также значение этой христианской добродетели в процессе познания Бога.

Ключевые слова: *богородичный рассказ, смирение, подражание, чудо, богопознание.*

Olha Yuriivna Dubyna

MOTIVE OF OBEDIENCE IN "TERATURGEMA" BY ATHANASIUS KALNOFOISKYI

In the article, the Marian collection of narratives "Teraturgema" by Athanasius Kalnofoiskyi has been analyzed from the viewpoint of the main motif of this text's, namely — the motive of obedience. The basic attention is concentrated on the study of reflection peculiarities of obedience key factors in the book, which are imitation, labor, poverty, humiliation and suffering. The writer`s proposed opposition to the concept of obedience, as well as value of this Christian virtue in the process of perception of God have been analyzed.

Key words: *Marian narrative, obedience, imitation, miracle, perception of God.*